

PRÍRODOVEDCI A DIALÓG

BOHUMÍR KVASNIČKA

V doterajších medzinárodných stretnutiach kresťanov a marxistov sústreďovala sa pozornosť verejnosti i odborných kruhov zväčša na výmenu názorov medzi teológmi a filozofmi, resp. politológmi. Účasť a podiel reprezentantov mimospoločenských disciplín na týchto dialógoch sa nedoceňovala a často zabúdala. Že sa tak dialo neprávom, možno ukázať napr. na vystúpení profesora fyziológie na heidelberskej univerzite *Hansa Schaefera*, popredného činiteľa Paulus-Gesellschaft, účastníka jej dialógov s európskymi marxistami v Salzburgu, Herrenchiemsee a v Mariánskych Láznach. Na salzburskom stretnutí roku 1965 predniesol jeden z úvodných prejavov pod názvom Veda a informácia.¹ Séria zaujímavých myšlienok dokazuje, čo všetko môže bádateľ-fyziológ, ktorý vystupuje ako kresťan, povedať na adresu teológov, filozofov a sociológov — a to nielen v rámci dialógu kresťanov a marxistov, ale s ďaleko širšou vecnou i časovou, platnosťou. Svoje názory zhrnul autor v niekoľkých výstižných heslách. Prvým z nich je:

Informácia namiesto emócie

Mnohé konflikty ľudskej spoločnosti vznikajú z nedostatočnej informácie. Každá živá bytosť zakladá svoje konanie na informáciách, len ony zabezpečujú jeho úspech. Aby sme mohli správne rozhodovať a konať, potrebujeme presnú znalosť skutočností. V spoločenskej sfére nie sú životné záujmy vôbec protikladné, ale konformné v tom zmysle — dôvodí prof. Schaefer — že každý vie, že zničenie iného nemá pre neho samého len želateľné výsledky. Málo rozumu prejavuje človek, ktorý informácie o inom považuje za škodlivé. To platí, samozrejme, pre oboch partnerov dialógu.

Rozum namiesto strachu

Človek a zvierajú sa seba takmer celkom podobajú v emocionalite. Vďaka rozdielom v štruktúre mozgu je však človek schopný kritického a sociálneho myslenia. Ak nemá byť ľudská pospolitosť len pudovo riadená a emocionálne determinovaná, musí byť založená na racionalite. Je pozoruhodné, do akej miery určujú práve emócie politické konanie; spomedzi nich najmä strach. Strach je nepochybne biologicky oprávnený a istotne často zachraňuje život. Avšak — rovnako z biologického hľadiska — je strach vždy výsledkom biologickej podradnosti, hlavnou reakciou na ňu je útek alebo zúfalý čin. Kto sa pozerá na politickú súčasnosť bez predsudkov, mal by si všimnúť výraznú, v histórii nikdy nebývalú rovnováhu síl, ktorá — znovu z hľadiska biológie — robí strach zbytočným a preto neúčelným. Kto sa nám dnes pokúša nahnať strach, hovorí

¹ Materiály kolokvia: *Christentum und Marxismus - heute*, Europa Verlag, Wien 1966.

prof. Schaefer, koná proti nášmu záujmu. V duchu istoty a určitosti našej modernej prírodovedy môžeme povedať, že v kalkule moderného politického myslenia nemá strach miesta. Dialóg kresťanov a marxistov má pomôcť oslobodzovať svet od nezmyselného strachu, a to znamená poľudšťovať ho.

Rozmýšľanie namiesto propagandy

Pre rozvíjanie racionality má osobitný význam premyslenie pojmov. Pojmy vo svete politiky sa vôbec nevyznačujú reflexívnosťou a presadzujú sa spôsobom nedôstojným človeka. Prof. Schaefer kritizuje v tejto súvislosti situáciu v NSR. Najviac zo všetkého, pokračuje, potrebujeme výchovu k mysleniu. Dokiaľ nám nebudú jasné naše pojmy, nebudeme nám jasné, ako máme konať. Reč je mostom medzi ľuďmi len do tej miery, do akej sú použiteľné pojmy. Nateraz, žiaľ, trvá zmätenie jazykov medzi názorovými skupinami i vnútri nich. Máme pred sebou ťažkú úlohu a prírodoveda by mohla pri jej riešení v mnohom pomôcť.

Veda namiesto konvencie

Riešenie problémov v spoločenskej a politickej oblasti presahuje rámec rozumových možností jednotlivca. Pretože neexistuje nadindividuálne vedomie, vyplýva celá spoločenská činnosť z konvencie. Z toho vzniká nebezpečenstvo, že konvenčné návrhy na konanie môžu vychádzať z iných než racionálnych prameňov, raz z emocionálnych, raz z historických. Z tejto situácie môže spoločnosť vyjsť iba tak, že individuálny rozum dospeje k racionálnym príčinám a k ich dôsledkom prostredníctvom dialógu mnohorakých náhľadov, ktoré sú výsledkom mnohorakosti osudov. Musí jestvovať niečo také ako veda o politickom konaní; jej zárodok sú v mnohých konceptoch wienerovskej kybernetiky. „Je znepokojujúce vidieť,“ hovorí prof. Schaefer, „ako málo západonemecký politik pochopil, že ani on si nemôže žiadnu múdrosť vycívať z prsta. Veľa razy hovorím s politikmi a príliš často pôsobia na mňa dojmom štvaných ľudí, ktorí už nemajú čas myslieť... Väčšina našich politikov sa odučila načúvať“, dodáva autor a zdôrazňuje, že v tak zložitom svete treba uplatniť osobité vedecké metódy a tiež prostredníctvom dialógu ich propagovať.

Fakty namiesto voluntaristických želaní

„Wirklichkeit statt Wunschenken“ je ďalšou devízou prof. Schaefera. Integrovanou súčasťou našich úvah a rozhodovaní by malo byť poznanie vylučujúce každú formu sebaklamu o výhodách vlastného a nevýhodách iného systému, hovorí autor na adresu partnerov dialógu. Máme, prirodzene, svoje želaniam. Musíme však vedieť, ako ich treba uskutočňovať. Znova potrebujeme informácie, v tomto prípade o dôsledkoch. Extrapolácia do budúcnosti je však riskantná; nijaký politický či hospodársky systém nevie zatiaľ správne predvídať viac než na niekoľko rokov. Chyby v našich predstavách sa preto rýchlo odhaľujú ako predstavy zrodené z našich želaní. Príznačné je, že do zdanlivo čisto racionálneho dokazovania nepretržite a nebadane preniká emocionálny posun perspektívy a chod myšlienok sa „rozladuje“ tak ako zbor neškolených speváčkov. Na konci tohto vývinu stojí zdanlivo racionálna, v skutočnosti však emocionálne determinovaná budova s racionálnou fasádou. Zlé na veci nie je, ak máme želaniam, ale to, ak ich vydávame za skutočnosť.

V tejto súvislosti autor poznamenáva: „Závidím síce, no neschvaľujem sebavedomosť mnohých filozofov a teológov, ktorí tak presne vedia, kto má pravdu, za predpokladu, že sú to oni sami“. Prírodovedci vedia, ako rozporné je celé ľudské myslenie a nabádajú, aby sa partneri dialógu vzájomne počúvali a aby mysleli, namiesto toho, aby sa nenávideli a báli. Treba priznať rovnoprávnosť formálneho ľudského stanoviska, treba odhaľovať to bratské v každom ľudskom stretnutí, zdôrazňuje prof. Schaefer a dodáva: „Čo sa často zdá tak kresťanské, môže byť pohanské... Vyjadrím to svojím spôsobom, že čo sa javí tak múdre, môže byť jednoducho hlúpe, totiž nereflektované, vyvodzované z citov a napokon zvieracie“. V závere vyslovuje sa autor proti prílišnej publicite dialógu, za laboratórnu triezvosť a proti všetkým afektom: „Vzývam ducha, ktorý vanie, kedy chce, ktorého však musíme zaprisahať, aby sa presadzoval proti lacným emóciám.“

Ako dokazujú materiály salzburského kolokvia, zasiahol prof. Schaefer viac razy do diskusie. S prof. Hollitscherom napr. diskutoval o poludšťujúcom vplyve práce. Ako prírodovedec v podstate prijal Hollitscherovu argumentáciu a vyvodil z nej pre seba záver, že pojem práce v marxizme je do určitej miery súhrnným pojmom pre obsahy, ktoré v západných filozofiách vystupujú pod rozličnými menami. Žiadal preto celkom presnú marxistickú refiníciu práce. Po Hollitscherovom vysvetlení sa ponosoval na „fažkosti s rečou marxistickej ideológie“. Súhlasil s marxovým vyvodzovaním teórie o základni a nadstavbe z pozorovania určitých sociálnych fenoménov; to by bolo aj metódou prírodovedca. Namietal však proti „dogmatizovaniu“ odvodených teórií, lebo takáto teória sa má meniť v súlade so zmenami sociálnych štruktúr. Dodal, že prírodovedci by si mohli so svojimi marxistickými priateľmi oveľa lepšie rozumieť, keby marxisti „prejavili viac ochoty prispôbovať lepšie svoje teórie danému stavu vedy, výsledkom jej výskumu vo svete faktov“.

V diskusii o probléme budúcnosti položil prof. Schaefer marxistom otázku, či marxistická ideológia nerozvíja vo viacerých ohľadoch akúsi metafyziku stavov vecí, ktoré by bolo treba chápať nielen metafyzicky, ale tiež pozitívne, a vyslovil názor, že tento problém v budúcnosti povedie k sporom medzi pozitívnymi vedami a marxistickou filozofiou. Prof. Schaefer žiadal od svojich marxistických partnerov aj vysvetliť ich súčasné chápanie slobody a jej praktických aspektov v socialistickej spoločnosti. V záverečnom slove povedal, že vo vzťahu ku kresťanom a marxistom nestoja prírodovedci často na žiadnej z oboch strán, sú kritickí voči jedným i druhým. Na kresťanstvo obracia sa kritika preto, lebo za dvetisíc rokov mohlo ďaleko presvedčivejšie dokázať, o čo sa v základe usiluje. V mene kresťanov sa vyslovil za lásku k marxistom ako bližným. Prax síce býva ešte rôzna, dodal, dôležité však je, že v týchto vzťahoch dochádza na oboch stranách k duchovnej zmene.

Prof. *Arthur Jores*, internista z hamburskej univerzity, v diskusii ku kresťanskému chápaniu človeka uviedol, že kým pre marxizmus je náboženstvo zrejme iba epifenoménom v človeku, je náboženstvo pre kresťana základným elementom ľudského. Kto ako človek prežíva ľudské bytie, nemôže byť ničím iným, než religióznym človekom. Vedomie existencie boha a strach zo smrti spolu — aspoň v zrelom človeku — kauzálne nesúvisia; toto vedomie je vraj súčasťou tzv. primárneho vedomia podobne ako tvorivá genialita umelca. Táto sféra skúsenosti v človeku nie je racionálnej povahy. Prof. Jores domnieku, že marxizmus popiera túto hlbinnú vrstvu človeka. Ak sa ateista odvoláva na to, že nepozná cit alebo zážitok božej existencie, môže byť príčinou taký človek sám, že sa totiž tomu bráni. Človek je zrejme schopný „primárne vedomie“ božej existencie rozumove potláčať.

Dr. Josef Dudel, docent fyziológie na heidelberskej univerzite, diskutoval na tému

Transcendencia a empiria. Povedal, že marxizmus sa usiluje podprieť svoju materialistickú teóriu pomocou prírodných vied; pre transcendentálne tézy nedáva však prírodoveda žiadne podklady. Z hľadiska prírodovedeckého myslenia je prijateľnejší kresťanský prístup, ktorý transcendentálne tvrdenia nezodvodňuje iba z fenoménov prírody, ale čerpá v konečných dôsledkoch z viery. Podľa Dr. Dudela môže preto prírodovedec súhlasiť skôr s kresťanským svetovým názorom než s marxistickou ideológiou; marxizmus nemôže jadro svojej doktríny podložiť jemu adekvátnymi prostriedkami.

Dr. *Heinrich Nassenstein*, docent fyziky na univerzite v Kolíne nad Rýnom, zaujímal sa o problém ateizmu. Pripomenul, že pod pojmom poznávania štruktúrálnych zákonov prírody a obdivuhodného poriadku aj mítvej hmoty nepovažujú práve mnohí z najlepších fyzikov neexistenciu vyššej stvoriteľskej bytosti za veľmi nepravdepodobnú. Ťažko to vyjadriť jasnejšie, než ako to urobil Albert Einstein, najmä v jeho chápaní pochopiteľnosti sveta ako „zázraku“ a „večného tajomstva“. Dr. Nassenstein zasiahol aj do diskusie o vzťahu marxizmu a ateizmu a z diskusie niektorých marxistov si vyvodil záver, že „marxisti nie sú nevyhnutne ateistami“.

Profesor fyziky na univerzite v Münsteri, *Heinrich Kaiser*, v diskusii pod názvom *Marxizmus, náboženstvo a systémy spásy* vyslovil najprv názor, že napriek rozdielom v slovníku je vnútorná štruktúra vecných výpovedí oboch diskusných skupín mimoriadne rovnorodá; sú to vraj takmer „zrkadlové rozhovory“. Podľa prof. Kaisera jestvuje v ľudskej spoločnosti rad systémov, ktoré majú čosi spoločné: sú obrátené do budúcnosti, a preto ich možno neutrálne označiť ako „systémy spásy“. Ich štruktúry sú v mnohých smeroch izomorfné (jeden zakladateľ zhromažďujúci „učeníkov“, vlastné dejiny, masové hnutie, legendy a mýty, „posvätné spisy“, „morálny kódex“, hierarchia, uniformy, liturgia, formy kultu atď.). Pritom je zaujímavé, že vždy vyššia forma jedného systému útočí na primitívnu formu druhého systému.

Podľa prof. Kaisera figuruje v každom „systéme spásy“ pod najrozličnejším označením (jedným z nich je „boh“) základná existenciálna výpoveď o jestvovaní určitého „X“ (= to najvyššie, najmocnejšie). Proti nej stojí vždy opačná výpoveď, neuznávanie najvyššej podstaty s mladším systémom, je nebezpečný pre panujúci, konštituovaný systém (napr. „bezbožnosť“ kresťanov z hľadiska otrokárskeho Ríma). Záverom prof. Kaiser navrhol prekonávať regionálny charakter tejto problematiky najmä pomocou neutrálnej terminológie a vypracovaním spoločnej štruktúry „systémov spásy“. Myšlienka izomorfizmu rozličných systémov však narazila na odpor oboch strán — zrejme veľmi silný, lebo sa to osobitne konštatovalo aj v závere celého kolokvia.

Na tému *Komunizmus — utópia a skutočnosť* hovoril ako marxista prof. *Robert Havemann*, riaditeľ výskumného ústavu pre fotochémiu v Berlíne. Napriek všetkým rozdielom je kresťanstvu a marxizmu spoločný prameň ich sily — bieda utláčaných a podmanených. Nemáme preto byť nepriateľmi, ale spoločne riešiť páliivé sociálne a politické problémy dneška. Vieme veľa o prírode, málo však o človeku; o to potrebnjšia je marxistická antropológia. Viac treba akcentovať fakt, že človek je nielen produktom spoločnosti, ale aj konajúcim subjektom, tvorcom; inak nemožno zdôvodniť jeho aktívnu úlohu v dejinách. Zvláštnosťou človeka je okrem iného to, že — na rozdiel od zvierat — je schopný akumulovať skúsenosti, ktoré ho súčasne môžu prežívať, a pokračovať v budovaní, dokončovať to, čo jeho predkovia začali. To mu umožňuje neprestajne zdokonaľovať spoločnosť, ktorá nikdy nie je dokonalá. Podľa prof. Havemanna má preto každý stupeň historického vývinu svoju utópiu ako odraz našej aktívnej kritiky daného stavu. V tejto súvislosti vyslovil názor, že na rozdiel od kresťanstva je utópia moderného komunizmu už celkom v tomto svete. Utópiu a novú revolučne vytvorenú skutočnosť však nikdy nemožno dať do súladu; vyhlasať, že

utópia je skutočnosťou, znamená, ničiť vieru v budúcnosť spoločnosti. Len nedokončené, nedokonalé má budúcnosť. Dôležité je byť na ceste k dokonalejšej spoločnosti. Takou cestou je socialistická výstavba, ale aj komunizmus, ktorý nie je ukončením dejín, lež iba koncom ľudskej predhistórie.

Prejavy reprezentantov prírodovedeckých a niektorých hraničných disciplín na medzinárodnom salzburskom kolokviu kresťanov a marxistov hovoria predovšetkým o ich veľkom záujme, ale aj zasvätenosti (napr. profesori Schaefer a Jores) do spoločenských a ľudských problémov — dosiaľ domény filozofie a teológie. Ich špecifický prínos do dialógu je nepochybne v snahe uplatňovať pri riešení týchto problémov určitý typ myslenia, charakteristický pre exaktné a experimentálne vedy, iný uhol pohľadu, nešpekulatívny, racionálny prístup. Tu, prirodzene, hrozia aj určité úskalia (nebezpečenstvo zanedbania špecifík spoločenskej a antropologickej problematiky a i.), no na druhej strane zohrávali prírodovedci často nesporne pozitívnu úlohu akéhosi regulatívu v komplikovaných sporoch filozofov a teológov. Ako ukázalo najmä vystúpenie Dr. Nassensteina, stále pôsobí duchovný vplyv veľkých prírodovedcov, predovšetkým A. Einsteina. Na rozdiel od mnohých teológov netrpia zrejme prírodovedci natoľko predsudkami voči marxizmom a istotne už aj v záujme vedeckého napredovania prejavovali značnú objektivitu.

Hlavný dôraz kládli, prirodzene, na fakty a účelnú cestu k cieľu, z čoho logicky plynula ich nechuť (nie však zásadné ignorovanie) k „metafyzike“ a odpor proti „ideologizovaniu problémov“. Marxizmus považujú za jeden z viacerých historicky vzniknutých a determinovaných myšlienkových smerov. Prejavovali záujem a uznanie vedecky vyvođeným záverom, ako aj odpor voči aprioristickému vyvodzovaniu, schematizovaniu a dogmatizovaniu — najsilnejšie vtedy, ak marxistický partner zdôrazňoval vedecký nárok vlastných tvrdení. Pri konfrontácii názorov boli spravida kolegiálni, ale nič neprepáčili, vedeli byť vtipní i sarkastickí. Pohotove vnikali do logických medzier partnerových náhľadov a myšlienkových konštrukcií (v diskusii o teórii transcendentna — Dr. Dudel, o „neateistických marxistoch“ — Dr. Nassenstein). Ich reagentia v týchto prípadoch sa mi vidí veľmi poučná. Pokiaľ ide o vzťah k teológom, prejavovali prírodovedci — najmä voči významným osobnostiam — kolegiálny rešpekt, ale vcelku aj kritičnosť.

Myslím, že tento stručný prehľad hovorí presvedčivo o významnom a mnohostranom prínose prírodovedcov, zúčastnených na dialógu kresťanov a marxistov. Popri všetkých eventuálnych svetonázorových výhradách nemožno neznehodnotiť šírku ich mimoprofesionálnych záujmov, ochotu búrať tradičné priehrady medzi prírodnými a spoločenskými vedami, schopnosť vymaniť sa z pozitivistických predsudkov i názorového pseudoliberalizmu a najmä vôľu a schopnosť spoločensky sa angažovať ako dnešní vedci a dnešní ľudia.